

Lublin, 6.01.2023 r.

dr hab. Danuta Wosik-Kawala, prof. UMCS
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Wydział Pedagogiki i Psychologii
Katedra Teorii Wychowania

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Eweliny Kurowickiej-Roman pt. *Kompetencje emocjonalne i sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez nauczycieli wychowania przedszkolnego,* przygotowanej pod kierownictwem naukowym s. dr hab. Marii Opieli, prof. KUL oraz promotora pomocniczego dr Iwony Szewczak

Ocena ogólna rozprawy

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska o charakterze teoretyczno-empirycznym liczy 250 stron i dotyczy kompetencji emocjonalnych oraz sposobów radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez nauczycieli wychowania przedszkolnego. Recenzowaną pracę oceniam pozytywnie. Za taką oceną przemawia fakt, iż Autorka podjęła ważny – ze względów uwarunkowań jakości pracy – problem dotyczący szeroko rozumianej efektywności funkcjonowania nauczycieli wychowania przedszkolnego. Troska o jakość tej pracy od lat stanowi wyzwanie nie tylko edukacyjne, lecz także społeczne. Pani mgr Ewelina Kurowicka-Roman wykazała się dobrą orientacją w teoretycznych aspektach podejmowanej problematyki, projektowaniu i przeprowadzaniu badań ilościowych, umiejętnością analizy oraz interpretacji i prezentowania rezultatów badań własnych. Dzięki uzyskanym wynikom badań Doktorantka poszerza dotychczasową wiedzę z zakresu nauk społecznych, szczególnie w odniesieniu do pedeutologii jako subdyscypliny pedagogiki.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Struktura recenzowanej rozprawy stanowi logiczny, uporządkowany układ, właściwy dla tego typu opracowań. Na strukturę pracy składa się Wstęp, pięć rozdziałów, Podsumowanie wyników badań własnych oraz Zakończenie i wnioski. Autorka wyróżnia w pracy część

teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Zasadnicza treść kończy się na stronie 219. Na stronach 220–250 znajduje się Bibliografia, Wykaz tabel, Wykaz wykresów, Wykaz schematów, Streszczenie rozprawy doktorskiej oraz Aneks zawierający autorski kwestionariusz ankiety zastosowany w badaniach własnych.

Rozprawę rozpoczyna Wstęp zamieszczony na stronach 5–14, który poprzedza teoretyczną część pracy, składającą się z trzech rozdziałów zajmujących łącznie 141 stron (ss. 15–156). Rozdziały te prezentują podstawy i założenia teoretyczne przyjęte przez Doktorantkę w projekcie badawczym. Są to następujące zagadnienia: charakterystyka pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego (rozdział 1), inteligencja emocjonalna oraz kompetencje ze szczególnym uwzględnieniem kompetencji emocjonalnych (rozdział 2), stres i sytuacje trudne w pracy nauczyciela (rozdział 3). Rozdział czwarty liczący 19 stron (ss. 157–175) zawiera metodologiczne podstawy badań własnych Autorki. Następnie znajduje się empiryczna część pracy składająca się z jednego rozdziału prezentującego na 29 stronach wyniki badań własnych Doktorantki (ss. 176–204). Dopełnienie rozdziału empirycznego stanowi podsumowanie wyników, zajmujące 7 stron (ss. 205–211). Mimo znacznej dysproporcji występującej między obszerną częścią teoretyczną a dość zwięzłą empiryczną mogę stwierdzić, że praca stanowi zamkniętą całość, ukazującą dość dobrze zamysł Badaczki.

Ocenę teoretycznej części rozprawy rozpocznę od Rozdziału 1 zatytułowanego *Osoba nauczyciela w środowisku przedszkolnym* (ss. 15–75). Ta część wprowadza w zagadnienia ukazujące specyfikę pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego. Wewnętrzna struktura rozdziału jest spójna, a zaprezentowane w nim treści mają charakter podręcznikowy. Niestety niepozbawiony pewnych niedociągnięć, które obniżają jego jakość. Uwaga ta dotyczy sposobu, w jaki Doktorantka opisuje zmiany zachodzące w zawodzie nauczyciela na przestrzeni dziejów: w przypadku starożytności zawód ten został zaprezentowany w perspektywie wielu kultur, m.in. greckiej, rzymskiej, judaistycznej, chińskiej, a w pozostałych epokach głównie w perspektywie polskiej. Ukazanie tych zmian w formie treści zestawionych w tabeli w mojej ocenie nie jest korzystne, zwłaszcza że wątek ten kontynuowano poza zestawieniem tabelarycznym. Charakteryzując współczesnego nauczyciela, Autorka nie odwołała się do aktualnej literatury. Kolejna moja sugestia dotyczy treści zawartych w podrozdziale 3.1 zatytułowanym *Wzorzec osobowości nauczyciela kompetentnego emocjonalnie*. W moim przekonaniu warto wyjaśnić pojęcie wzoru, wzorca i modelu, gdyż wówczas prezentowane treści byłyby bardziej spójne i klarowne. Natomiast w zaprezentowanej formie panuje dość znaczna swoboda w tym zakresie. Sugerowałabym także zastanowienie się nad tytułem podrozdziału 4 *Psychologiczne uwarunkowania relacji*

osobowych między podmiotami procesu wychowawczo-dydaktycznego – czy faktycznie treść tego rozdziału ogranicza się i prezentuje uwarunkowania relacji osobowych jedynie z perspektywy psychologicznej? Nie znajduję również uzasadnienia dla zaprezentowanych przez Autorkę w tej części pracy przykładów rozmowy spontanicznej i zaplanowanej oraz braku takich odniesień dla pozostałych form, dotyczących budowania relacji z dziećmi. Niestety w tej części pracy Doktorantka nie ustrzegła się przed dość licznymi błędami językowymi.

Rozdział 2 zatytułowany *Kompetencje emocjonalne jako przejaw inteligencji emocjonalnej w kontekście kompetencji zawodowych* (ss. 76–116). jest kluczowy dla przyjętego przez Autorkę projektu badawczego. W pierwszej kolejności prezentuje ona różne klasyfikacje kompetencji ważnych w zawodzie nauczyciela. Następnie stara się ukazać genezę pojęcia „inteligencja emocjonalna” i wyjaśnić najważniejsze w tym kontekście terminy: „inteligencja” oraz „emocje”. W tym rozdziale Doktorantka wyjaśnia termin kompetencji emocjonalnych, przywołany w pracy. Jest to jej autorskie podejście wzorowane na definicjach kompetencji zwłaszcza społecznych oraz inteligencji emocjonalnej w ujęciu J. D. Mayera i P. Saloveya. W moim przekonaniu warto byłoby treści zawarte w tym rozdziale uzupełnić o definicje inteligencji społecznej i kompetencji społecznych, a także uwzględnić znaczenie temperamentu i inteligencji w procesie kształtowania się kompetencji emocjonalnych. Można by było również uporządkować strukturę podrozdziału 3, gdyż punkt 3.1 zatytułowany *Kompetencja – sposoby definiowania* prezentuje pedagogiczne ujęcie kompetencji, dlatego z powodzeniem można go połączyć z punktem 3.2.2 zatytułowanym *Pedagogiczne ujęcie kompetencji*. Warto byłoby także zastanowić się nad poprawnością tytułu podrozdziału 4 *Struktura kompetencji emocjonalnych*. W mojej ocenie Autorka nie prezentuje struktury kompetencji emocjonalnych, nie wskazuje na zachodzące między nimi relacje czy też powiązania, a jedynie wymienia je, przywołując nazwiska ich autorów. Ostatni, szósty podrozdział zawarty w tej części pracy zawiera treści dość dyskusyjne. Autorka stwierdza: „Pojęcie kompetencji emocjonalnych jest zagadnieniem pedagogicznym, ponieważ traktuje o umiejętności ich wykorzystania i rozwijania w konkretnych sytuacjach praktycznych” (s. 115). Czy rzeczywiście takie uzasadnienie jest merytorycznie poprawne? To samo mógłby stwierdzić psycholog czy socjolog. Również zaprezentowany przez Doktorantkę na stronie 115 przykład ukazujący różnice między inteligencją emocjonalną a kompetencjami emocjonalnymi nie jest w moim odczuciu klarowny i jasny, o czym przekonuje Autorka. Pozwolę sobie w tym miejscu przytoczyć zaproponowane porównanie: „pilot samolotu pomimo przeczytania podręczników i książek na temat lotnictwa nie

zdobędzie umiejętności pilotowania maszyny bez wcześniejszych doświadczeń praktycznych i ćwiczeń”. Po pierwsze nie wiadomo, w jakim stopniu pilot przyswoił sobie wiedzę, gdyż samo czytanie nie oznacza posiadania wiedzy, po drugie gdy nie posiada wiedzy, trudno jest mówić o wcześniejszych doświadczeniach związanych z pilotowaniem statkiem powietrznym. Zgadzam się z mgr Ewelina Kurowicką-Roman, „że osoba charakteryzująca się wysokim poziomem inteligencji emocjonalnej niekoniecznie może odznaczać się takim samym poziomem kompetencji społecznych” (s. 115). Natomiast w kontekście badań Autorki zastanawiam się, w jaki sposób można ten fakt zdiagnozować, skoro do badania kompetencji emocjonalnych w niniejszej pracy został użyty Popularny Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej (PKIE) oparty w swojej konstrukcji na modelu inteligencji emocjonalnej Saloveya i Mayera.

Rozdział 3 zatytułowany *Nauczyciel w sytuacjach trudnych* (ss. 117–156) zawiera zagadnienia dotyczące problematyki stresu w kontekście pracy nauczyciela. Oceniając tę część rozprawy, uważam, że Autorka trafnie dobrała literaturę przedmiotu oraz poprawnie prezentuje problematykę dotyczącą sytuacji trudnych. Nie rozumiem jednak zamiennego używania przez Doktorantkę pojęć „kompetencje emocjonalne” i „inteligencja emocjonalna”, na co wskazuje tekst zamieszczony na stronie 138 („Ważnym czynnikiem radzenia sobie z trudnymi sytuacjami są kompetencje emocjonalne nauczyciela. Badania zawarte w literaturze przedmiotu wskazują, że inteligencja emocjonalna stanowi podstawę dla aktywnego radzenia sobie w sytuacjach stresowych”). Czyżby Autorka uważała te pojęcia za tożsame? Treści zawarte w tym rozdziale uważam za ważne dla całej rozprawy. W przypadku kontynuacji pracy może warto byłoby rozważyć połączenie rozdziału 1, ukazującego nauczyciela w środowisku przedszkolnym, z treściami zawartymi w rozdziale 3, gdyż w moim odczuciu te dwa rozdziały tworzą spójną całość.

Pomimo powyższych uwag całość rozważań teoretycznych mgr Eweliny Kurowickiej-Roman dobrze wpisuje się w podjęty zamysł badawczy. Opracowany w dysertacji konstrukt teoretyczny daje podstawę do sformułowania założeń metodologicznych.

Ocena metodologicznej części pracy

Założenia metodologiczne badań własnych Doktorantka zaprezentowała w rozdziale 4 zatytułowanym *Metodologia badań własnych* (ss. 157–175). Zawiera on sześć podrozdziałów, w których kolejno zostały przedstawione wszystkie etapy zaplanowanego procesu badawczego. W prowadzonych badaniach Autorka stosuje podejście ilościowe. Właściwie określa poznawczy, teoretyczny i praktyczny cel badań oraz precyzuje przedmiot badań.

Poprawnie formułuje główny oraz szczegółowe problemy badawcze, a także odpowiadające im hipotezy. Moja drobna uwaga dotyczy doprecyzowania przez Autorkę używanych w tym miejscu pojęć „strategie radzenia sobie ze stresem” oraz „style radzenia sobie w sytuacjach trudnych”. W literaturze poświęconej problematyce radzenia sobie ze stresem pojęcia te nie są tożsame. Najczęściej styl rozumiany jest jako względnie trwała i charakterystyczna dla danego człowieka dyspozycja do określonego zmagania się z sytuacjami stresowymi, strategia zaś oznacza określone działania i reakcje człowieka w konkretnej sytuacji stresowej, zatem strategie są specyficzne dla sytuacji, a style dla jednostki (Strelau, Jaworowska, Wrześniewski, Szczepaniak *Kwestionariusz Radzenia Sobie w Sytuacjach Stresowych CISS* 2005). Sformułowane przez Doktorantkę problemy badawcze wskazują na używanie tych pojęć jako tożsamych, dlatego wskazane byłoby wyjaśnienie tej kwestii. Warto także uwzględnić w problemach i hipotezach badawczych przyjęte przez Doktorantkę zmienne niezależne: wiek i staż pracy zawodowej nauczycieli. Należałoby również wyjaśnić, dlaczego do zmiennej wiek Autorka przyjmuje wskaźnik: kobiety, mężczyźni. W moim przekonaniu dobrze by było zilustrować model zaplanowanych przez Autorkę badań w postaci np. rysunku, rozpisując zmienne zależne i niezależne. Wówczas łatwiej można by określić, która zmienna jest zależna, a która nie, np. w przypadku hipotezy 5 „Im wyższy poziom poszczególnych kompetencji emocjonalnych nauczycieli wychowania przedszkolnego, tym częściej przejawiają oni wyższe wyniki w zakresie stosowania aktywnych strategii radzenia sobie w sytuacjach trudnych” – śmiem twierdzić, że taki sposób prezentowania zmiennych wskazuje, iż kompetencje emocjonalne stanowią w tym przypadku zmienną niezależną, a nie jak podaje Autorka – zależną.

Jest jeszcze jeden słabszy punkt tej części rozprawy, dotyczy braku informacji, na jakiej podstawie Autorka formułuje hipotezy. Mimo, że we Wstępie pracy widnieje zapis, iż zostały one sformułowane na podstawie „różnorodnych badań i własnych doświadczeń (s. 13), to należałoby odwołać się do literatury przedmiotu odnoszącej się do podejmowanej problematyki oraz wskazać konkretne badania w tym zakresie.

W celu realizacji przyjętych założeń badawczych Autorka zastosowała metodę sondażu diagnostycznego. Materiał empiryczny zebrała wykorzystując w tym celu trzy narzędzia badawcze. Są to:

- a) *Popularny Kwestionariusz Inteligencji Emocjonalnej* (PKIE) autorstwa A. Jaworowskiej, A. Matczak, A. Ciechanowicz, J. Stańczaka i E. Zalewskiej,
- b) *Inwentarz do pomiaru Radzenia Sobie ze stresem – Mini COPE* autorstwa Ch. S. Carvera, w polskiej adaptacji Zygryda Juczyńskiego i Niny Ogińskiej-Bulik,

c) Autorski *Kwestionariusz ankiety pt. „Sytuacje trudne w pracy nauczycieli wychowania przedszkolnego”*.

Niestety Doktorantka charakteryzując PKIE nie odwołuje się do materiałów źródłowych. Brak dbałości o rzetelne prezentowanie informacji ma miejsce także podczas opisu zastosowanych w pracy procedur statystycznych. Autorka prezentując model analizy wielorakiej regresji liniowej tłumaczy, że Y to stosunek do „żywności wygodnej” a przecież tej problematyki nie podejmowano w pracy.

Odnosząc się do kryterium doboru osób badanych, nie odnajduję w pracy uzasadnienia dlaczego zastosowano celowy dobór próby obejmujący nauczycielki wychowania przedszkolnego z konkretnych, wskazanych przez Doktorantkę miejscowości położonych w trzech województwach. W tej części występują powtórzenia informacji i błędy językowe.

Podsumowując, mimo moich uwag zaprezentowany rozdział metodologiczny można uznać jako poprawnie przygotowany punkt wyjścia do przeprowadzenia zakładanych badań własnych.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Empiryczna część pracy została zaprezentowana przez Doktorantkę w rozdziale 5 zatytułowanym *Kompetencje emocjonalne i sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez nauczycieli wychowania przedszkolnego – analiza wyników badań własnych* (ss. 176–204). Rozdział ten zawiera pięć podrozdziałów i liczy łącznie 28 stron. Ta część pracy zawiera skrupulatną analizę zgromadzonego przez Autorkę, bogatego materiału empirycznego, która koresponduje z postawionymi w pracy pytaniami badawczymi. Na podstawie wykorzystanych testów statystycznych Doktorantka prawidłowo prowadzi wnioskowanie statystyczne. W prezentacji wyników badań wartościowe byłoby uzasadnienie zastosowania wybranego przez Doktorantkę testu statystycznego, co ułatwiłoby czytelnikowi mniej obeznanemu w analizach statystycznych czytelność i przejrzystość w zakresie prowadzonej analizy danych empirycznych. Nie jest to jednak zarzut, lecz wskazówka, która nie umniejsza wartości pracy.

Ocenę części empirycznej pracy rozpocznę od podrozdziału 1 zawierającego prezentację badań dotyczących sytuacji trudnych w pracy nauczyciela wychowania przedszkolnego. Opierając się na koncepcji T. Tomaszewskiego, Pani mgr Ewelina Kurowicka-Roman stworzyła ankietę własnej konstrukcji, dzięki której uzyskała interesujący materiał badawczy. W moim przekonaniu jego analiza i interpretacja mogłyby być bardziej rzetelne, gdyby Autorka przed realizacją badań właściwych przeprowadziła badania

pilotażowe – dzięki nim otrzymałaby dodatkowe informacje, które można byłoby uwzględnić w badaniach właściwych. Za tym postulatem przemawia fakt, że Doktorantka w strukturze ankiety własnej konstrukcji, służącej do diagnozy sytuacji trudnych w pracy nauczyciela, najpierw zamieszcza pytania zamknięte z określoną kafeterią, a następnie otwarte, dopytując badanych o aspekty danej sytuacji, nieuwzględnione w pytaniu zamkniętym. Sytuacja ta dotyczy pytania 1 i 2, a także 6 i 7 oraz 10 i 11. Dane zebrane w wyniku odpowiedzi respondentek na pytania zamknięte zostały poddane analizie czynnikowej, natomiast takim procedurom nie poddano danych otrzymanych w wyniku odpowiedzi na pytania otwarte. Szkoda także, że w pracy nie podano wartości ładunków czynnikowych dla poszczególnych twierdzeń, gdyż zdarza się, że ładują one więcej niż jeden czynnik, a analiza treści poszczególnych twierdzeń nasuwa przypuszczenie, że taka sytuacja mogła mieć miejsce.

Opisując strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez nauczycieli wychowania przedszkolnego, Doktorantka porównuje otrzymane wyniki z „wynikami uzyskanymi w grupie osób dorosłych, opracowanymi przez autora kwestionariusza Mini-COPE”. Niestety nie podaje informacji o tym, jaka to grupa. Porównując uzyskane wyniki badań, opisuje je jako poziomy, w rzeczywistości są to średnie wyniki, a nie poziomy. Na stronie 193 Autorka informuje: „Sprawdzono, czy i w jakim stopniu wiek i wykształcenie badanych nauczycielek powiązane było z wybieranymi strategiami radzenia sobie ze stresem” – analiz uwzględniających wykształcenie badanych nauczycielek nie odnajduję w pracy. Natomiast przy opisie wyników badania korelacyjnego należałoby zwrócić uwagę na siłę i kierunek związku między badanymi zmiennymi, a nie na częstotliwość, jak ma to miejsce w przypadku używanych przez Autorkę sformułowań, takich jak „rzadziej” czy „częściej”, lub też poziomów: „niski poziom”, „wysoki poziom”.

W części empirycznej dostrzegam potknięcia Doktorantki w prowadzonych analizach empirycznych, np. na stronie 198: „W tabeli 25 przedstawione zostały rozkłady stenowe dla skal kompetencji emocjonalnych”, natomiast dane zawarte w tabeli informują o poziomie tych kompetencji oraz średnim wyniku stenowym w odniesieniu do każdej z nich – wszakże średni wynik nie obrazuje rozkładu opisanych danych.

W pracy brakuje dyskusji uzyskanych przez Doktorantkę wyników ze stanowiskami i badaniami innych autorów. Formułując wnioski dla praktyki pedagogicznej, Autorka opisuje przykłady dobrych praktyk, które mają miejsce w ramach różnych inicjatyw – może warto było opisać je w części teoretycznej, a w tym miejscu skupić się na nowych propozycjach. Ponadto Doktorantka posługuje się uogólnieniami, nie podając konkretnych informacji, np. stwierdza, iż „Konieczne jest organizowanie w większym wymiarze na studiach

pedagogicznych zajęć praktycznych pozwalających kandydatom do zawodu nauczyciela poznać specyfikę pracy w przedszkolu” – nie podaje przy tym, jaki jest aktualny wymiar godzin i jaki byłby optymalny. Pisze także: „W różnego rodzaju polskich i zagranicznych firmach i organizacjach prowadzone są różnego typu warsztaty i treningi rozwoju osobistego i doskonalenia kompetencji społeczno-emocjonalnych” – po raz kolejny nie podaje jednak żadnych konkretnych informacji.

Reasumując, Autorka zebrała materiał empiryczny, który następnie poddała analizie statystycznej, używając w tym celu pakietu IBM SPSS Statistics 24. Z jego pomocą prawidłowo i wnikliwie wykonała niezbędne obliczenia, uzyskując odpowiedzi na postawione w pracy pytania badawcze, a także dokonując weryfikacji postawionych hipotez. Wybór użytych w pracy testów statystycznych oceniam jako właściwy. W mojej ogólnej opinii Autorka dość sprawnie prezentuje wyniki badań i prowadzi wnioskowanie statystyczne. Proponowałabym wzbogacić uzyskane wyniki badań o interpretacje i wyjaśnienia pedagogiczne i psychopedagogiczne.

Wykorzystana literatura

W pracy znajduje się obszerna bibliografia, zamieszczona na 20 stronach. Dobór literatury jest trafny, związany z tematem pracy.

Formalna strona rozprawy

Oceniając formalną stronę pracy, zauważam, że mimo iż Doktorantka starała się zadbać o poprawność językową, to w rozprawie znajdują się błędy stylistyczne. Niemniej jednak narracja naukowa jest czytelna. Treści zawarte we wszystkich rozdziałach są zgodne z ich tytułami i ułożone w logicznej kolejności. Doktorantka dba o przejrzystość i poprawność cytowań. W poprawny sposób prezentuje zestawienie bibliograficzne. W przypadku artykułów znajdujących się w czasopismach naukowych należałoby podać numery stron, na których się one znajdują.

Konkluzja

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Eweliny Kurowickiej-Roman stanowi interesujące studium pedagogiczne, podejmujące aktualny problem dotyczący funkcjonowania nauczycieli wychowania przedszkolnego. Praca stanowi oryginalne rozwiązanie zaprezentowanego przez Doktorantkę problemu naukowego. Pani mgr Ewelina Kurowicka-Roman wykazuje się dobrą wiedzą teoretyczną w obszarze prowadzonych badań

oraz posiada umiejętność samodzielnego prowadzenia badań. Tekst rozprawy spełnia wymogi dotyczące kompetencji pisarstwa naukowego. Autorka posiada umiejętność analitycznego, a zarazem syntetycznego podejścia w doborze oraz interpretacji treści. Mimo moich uwag rozprawę oceniam pozytywnie. Doceniam zaangażowanie Autorki w podjęte badania, ich realizację, umiejętność analizy, interpretacji bogatego i skrupulatnie zaprezentowanego materiału empirycznego.

Rozprawa doktorska mgr Eweliny Kurowickiej-Roman pt. *Kompetencje emocjonalne i sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych przez nauczycieli wychowania przedszkolnego*, przygotowana pod kierunkiem naukowym s. dr hab. Marii Opieli, prof. KUL oraz promotora pomocniczego dr Iwony Szewczak, spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1789 z późn. zm.) i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

